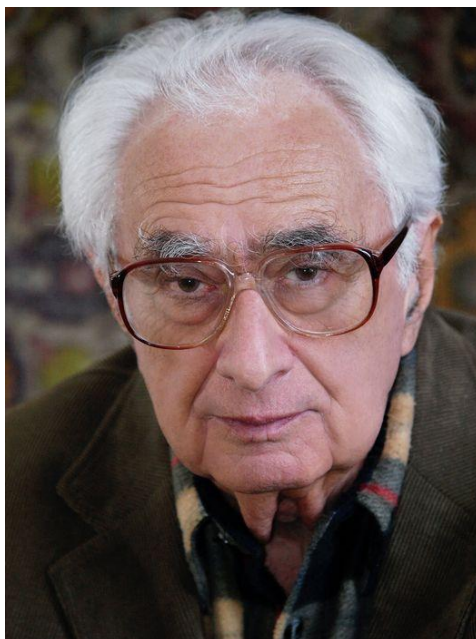

HOMMAGE À LÁNG ISTVÁN

(1933–2023)

1.

2013-ban volt alkalmam együtt dolgozni Láng István tanár úrral, mikor művei egy részét elemeztem egy konferencián a Zenetudományi Intézetben. A lakásán fogadott és rendkívül türelmesen magyarázta a kompozícióit, lemezeket adott – legnagyobb csodálkozásomra és öröömre – „örökbe”, hogy bármikor meg tudjam hallgatni az előadásomban analizált alkotásait. Aztán egy jó ideig nem találkoztunk. Legközelebb egy Eck Imre-kiállításon futottunk össze a Magyar Táncművészeti Egyetemen.¹ Láng István több balettzenét is komponált, többek között Eck Imre pécsi társulata számára is. Innét jött az ötlet, hogy megírjam ez irányú kötődését is. Természetesen sok minden másról is szerettem volna kérdezni, például zeneakadémiai zeneszerzés-tanáráról, Viski Jánosról. Mivel más papír egyikünk keze ügyében sem volt a megnyitót követő fogadáson, egy papírszalvétára írta fel a nevét és a telefonszámát. (A papírszalvéta azóta is az íróasztalomon van.) Néhányszor összefutottunk a Művészetek Palotájában, például Baráth Emőke és az Europa Galante koncertjén,² vagy legutóbb a Római Santa Cecilia Akadémia Zenekarának Respighi-estjén (alig egy hónappal a

¹ 2021. szeptember 21.

² 2022. június 28.

halála előtt),³ és távirati stílusban megbeszéltük, milyen volt a hangverseny. Persze mindig megígértem, hogy most már hamarosan meglátogatom, és végre szakítok időt egy kimerítő mélyinterjúra, ahol olyan dolgokról beszélünk, amiket már csak ő tud elmondani. Sajnálom, hogy mindig halogattam a találkozót (elhittem magammal, hogy van még időnk, hiszen szellemileg és fizikailag is korát meghazudtolóan friss és fitt volt minden alkalomkor). Nagyon sajnálom, hogy már nem tudott többet várni... Az alábbi, 2013-ban megtartott előadásom közlésével tisztelgek munkássága előtt.

Dr. Kovács Ilona

2.
DR. KOVÁCS ILONA⁴
RÍMEK, LÁNCOLATOK, MIKROSTRUKTÚRÁK - VÁLTOZATOK
VARIÁCIÓKRA LÁNG ISTVÁN MŰVEIBEN⁵

Láng István
(Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem)

Műveinek jegyzékére tekintve semmi kétség: Láng István rendkívül termékeny és sokoldalú zeneszerző. Nemcsak a mennyiség imponáló, de nehéz lenne olyan műfajt találni, mely ne ragadta volna meg alkotói fantáziáját közel hat évtizedes pályafutása során. Éppen ezért életművét húsz percben összefoglalni –

³ 2023. szeptember 27.

⁴ Konkolyné dr. Kovács Ilona, a Magyar Táncművészeti Egyetem egyetemi tanára.

⁵ A tanulmány az MTA BTK Zenetudományi Intézetben 2013. december 5-én, a 20–21. századi Magyar Zenei Archívum és Kutatócsoport által rendezett *Évfordulók nyomában* konferencián elhangzott előadás írásos változata. Első közlés:

https://zti.hu/files/mza/docs/Evfordulok_nyomaban/Evfordulok_Lang-Istvan_KovacsIlona.pdf

lehetetlenség. Mi több, ez az oeuvre még korántsem lezárt: Láng tanár úr íróasztalán folyamatosan születnek az alkotások. 2013. október 9-én, a Nádor teremben rendezett szerzői esten például egy új elektroakusztikus kompozíciónak tapsolhattunk.⁶ Augusztus végén készült el egy hosszabb lélegzetű zenekari darab *Close Connections* címmel, november 27-én pedig egy szólónagybögőre komponált alkotás, a *Pezzo strepitoso* ősbemutatója volt a Fészek Klubban.

Célszerűnek látszott tehát a mai előadás témájául a zeneszerzői termés egy kisebb szeletét górcső alá venni. De melyik legyen az? A színpadi művek, melyek mindig is közel álltak a szerzőhöz? Ezen belül pedig az operák, melyek legkorábbikát, a *Pathelin mestert* még zeneakadémista korában írta, és egyik diplomamunkájául választotta? Vagy ismerkedjünk meg inkább azzal a fél tucat baletzenével, melyekben a kor legjelesebb táncművészei voltak a közreműködők? Esetleg vizsgáljuk az alkalmazott zenéket, melyek egy része az 1966–84 közötti „boldogságos” időszakhoz köthetők, amikor Tanár Úr zenei tanácsadóként tevékenykedett az Állami Bábszínháznál?

Választhatnánk az elektroakusztikus műveket is, melyeknek kiemelt szerepét mi sem bizonyítja jobban, hogy a már említett, 80. születésnap tiszteletére rendezett szerzői esten is ezekből hallhattunk válogatást. Végül az ünnepelt segítette megoldani a dilemmát és ő javasolta az 1974–75 fordulóján keletkezett *Constellations* című művének elemzését. Vajon miért? Egyrészt, mert eme – oboára, hegedűre, mélyhegedűre és gordonkára írt – kamaraművét alkotója a legjobb munkái közé sorolja. Másrészt pedig, mert a darab formája, a variációs forma sokszor – sokféle alakban jelent meg az életműben. Mondhatni, a variáció a zeneszerző egyik kedvelt, gyakran alkalmazott formai modellje, mely számára a különböző tematikus egységek kiemelésének és újrafogalmazásának egyik zeneszerzői eszközül szolgál. Talán nem túlzás azt állítani, hogy a variációs forma számos változatának megalkotása az életmű egyik vezérgondolata. A *Constellations* elemzése pedig azért is hasznos lehet számunkra, mert ennek kapcsán néhány hasonló szerkezetű mű is reflektorfénybe kerülhet.

A variáció minden művészeti korban a teremtő invenció egyik nagy kihívása, ami a zenei anyag folyamatos újragondolására készíti az alkotót.

⁶ *Felkiáltások* – elektroakusztikus változat. A klarinétra, mélyhegedűre és csellóra készült mű első változata 2011. július 25. és november 25. között keletkezett. E hangszerekhez az előre felvett (hangmérnök: Horváth István) és computer útján továbbfejlesztett hangzású trombita és ütőhangszerek csatlakoznak.

Hiszen a variáció a megújulás, a fejlesztés művészete, ami a változóban az állandót, a különbözőségben az azonosságot keresi. Ez az eszköz Láng István zeneszerzői műhelyében az idők során egyre kifinomultabbá, egyre összetettebbé vált. A variációk, valamint ennek közeli rokona, a zenei anyag bizonyos szempontú egymásra rímelve már az alkotói pálya kezdetétől jelen van a komponista műveiben (1. táblázat).

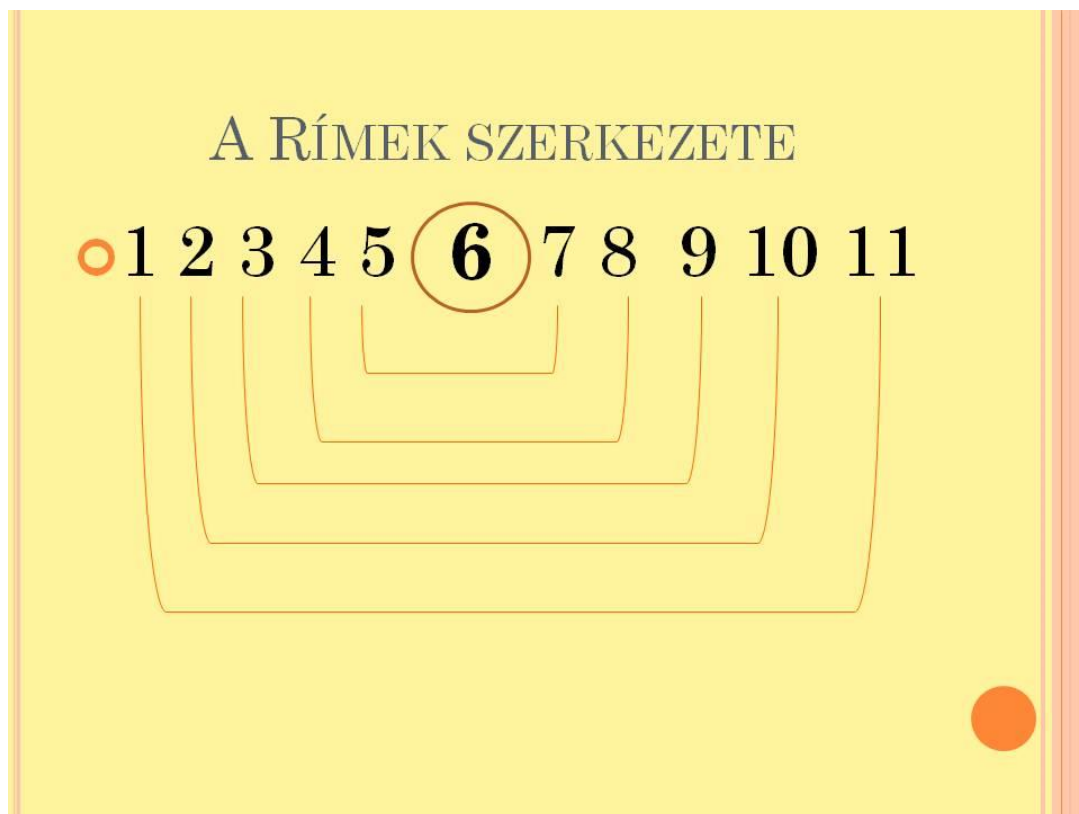
A variáció			
címe	keletkezési éve	típusa	műfaja
<i>Concertino per silofono - 1. tétel</i> Láng István Xylophone concerto (9:02)	1961	téma + hat variáció	versenymű
<i>Variazioni ed Allegro (I. szimfónia)</i> Variációk és Allegro (10:18)	(1961) rev. 1964–65	kéttémás variációk A–B A–B A–B	zenekari mű
<i>Constellations</i> Constellations - Quartet for Oboe, Violin, Viola and Cello (14:19)	1974–75	négytémás variáció	kamaramű (oboa, hegedű, mélyhegedű, gordonka)
<i>Láncolat</i> Rhymes - for Chamber Ensemble (15:28)	1975–76	hat zenei anyag „láncolata”	hangszeres szóló (zongora)
<i>Hegedűverseny – 2. tétel</i>	1976–77	négytémás variáció	versenymű
<i>Close Connections</i>	2012–13	négy zenei anyag „láncolata”	zenekari mű
<i>Pezzo strepitoso</i>	2013	A – A ^{1var} – A ^{2var} Epilogo	hangszeres szóló (nagybőgő)

1. táblázat, Variációk variációs formákra Láng István életművében (válogatás)

E két fogalom persze korántsem szinonimája egymásnak. Különbözőségük bemutatására talán a legcélszerűbb, ha először egy olyan darabból idézünk, ahol a variációk és a zenei „rímek” egymás mellett léteznek.

Már a korai Láng-kompozíciók között is találunk ilyen, mégpedig a variációs művek sorában fontos állomásnak tekinthető xilofonra írt *Concertino*-t. Ennek két tételében a variáció éppúgy fellelhető, mint az egymásra rímelés. A variációkat az 1. tétel formája adja, melynek népdalszerű témáját még hat változat követi. Ezek közül az 5. önmagában is változatok sorát tárja a hallgató elé, mivel passacaglia, azaz variáció a variációban. Míg a szerzői utasítás szerint az 1. tétel önmagában is előadható, a rondóformájú 2. tétel megfelelései azonban csak úgy nyernek értelmet, ha a két tétel egymásután szólal meg. A zárótétel indítása ugyanis a nyitótétel 3. variációjának témafejét idézi. A darab másik „rímje” a concerto cadenzájában bukkan fel, ez az 1. tétel népdal-intonációjú témájának pandanja.

A variációk nélküli megfelelések-egymásra rímelések tanulságos példáját találjuk a kamarazenei alkotásoknál, a *Constellation*-st közvetlenül megelőző, 1972-ben készült *Rímek* 11 tételében (1. ábra).

1. ábra, A *Rímek* szerkezete

1. kotta, Láng István: *Rímek* – 5. tétel (Budapest, Editio Musica, 1973, Z. 6995):

2.

E tételek meghatározott rend szerint „rímelnék”, ám egymással nem állnak variatív kapcsolatban. A belső összetartó erő a darab hídformát mutató szerkezetének köszönhető. A központi mag a 6. tétel, „e köré rendeződnek el az egymásra rímelő szakaszok (innen a cím). [...] Összefüggésük, rím-rendszerük inkább pszichológiai, és karakterben nyilvánul meg. A 11 rövid tétel a kinyílás és bezárulás ívét járja be.”⁷ A központi magot, az érzelmek és hanghatások szempontjából egyaránt csúcspontot jelentő 6. tételt közrefogó 5. és 7. tételben például a szólóklarinét gazdagon díszített monológja ad fogódzót a rímeket kereső hallgató számára (1–4. kotta).

⁷ Breuer János lemezismertetője. SLPX 11900

VI
Delirante

8

1

ff *stacc.* *mf = ff simile* *ff stacc.*

con tutta la forza *pressare*

con tutta la forza *pressare*

ppp cresc.

2 3

frull. *ord.*

ff espr. *ff espr.* *ff espr.*

segue *pizz.*

2. kotta, Láng István: *Rímek* – a 6. tétel kezdete

Fl. *ff tenuto*

Vla. *ff tenuto*

Vlc. *arco ff tenuto*

Pf. *ff tenuto*

sempre Ped. al segno

Fl. *stacc. e marc.*

Vla.

Vlc.

Pf.

3. kotta, Láng István: *Rimek* – a 6. tétel folytatása

Fl. *fff sul pont. più f con passione cresc.*

Vla. *fff sul pont.*

Vlc. *ff secco sempre fff brutale*

Pf. *martellato*

Ped.

VII

Fl. *rep. presto possibile più ff*

Cl. Sib. *Quietò e rubato ff espr. mf mp sub. p PPP*

Vla.

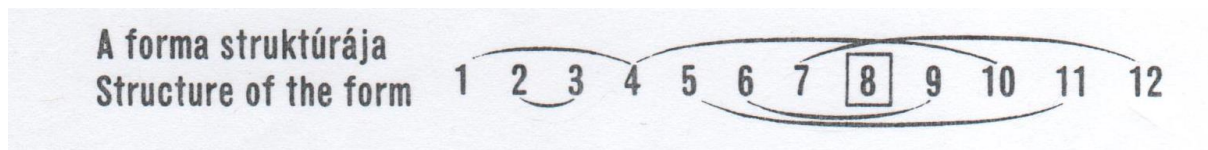
Vlc.

Pf. *lasc. vibr. al niente*

4. kotta, Láng István: *Rímek* – a 6. tétel vége – a 7. tétel eleje

4. kotta, Láng István: *Rímek* – a 6. tétel vége – a 7. tétel eleje

A *Rímek* közeli rokona a szólószongorára komponált *Láncolatok*. Ez már nemcsak a variációs forma egyik izgalmas változata, hanem fontos előzménye a *Constellations* összetett szerkezetének is. A *Láncolatok* formáját a tizenkét tétel különböző módon egymáshoz kapcsolódó viszonya alakítja (2. ábra).

2. ábra, Részlet a *Láncolatok* kottájának előszavából (Editio Musica, Budapest, Z. 8530)

Összesen hat zenei anyag mozgatja a történéseket, melyek voltaképpen egymás variációi. E hat anyag közül egy nem tér vissza (8), az egyik anyag háromszor szerepel (1–4–10) és négy alkot kettős párt (2–3, 5–11, 6–9, 7–12). Az egymáshoz rendelt tételek hasonló anyagúak, tehát egymás variációi. A zeneszerző az amúgy is szigorú szabályok szerint megtervezett zenei materiát még egy – előre elhatározott – rendezői elvvel egészítette ki: minden tétel codettája 11 hangból áll, a hiányzó 12. hang pedig a következő tétel nyitóhangja.

A majdani négytémás variációkhoz vezető út egyik közbülső stációjaként mindenképp megemlítendő még az 1961-ben 1. szimfóniaként megfogalmazott, majd átdolgozása után a *Variációk és Allegro* címet viselő darab. Itt jelenik meg először a többtémás variálás gondolata. A kompozíció első részében kéttémás variációs szerkezettel dolgozott a szerző, háromszor hangzik el az A és B téma, majd ezt követi a szonátaformájú Allegro.

Az előadás központi magjának szánt *Constellations* szerkezete a variálás magas szintű szervezettségének egyik legkifinomultabb megnyilvánulása, melyben a zeneszerző több szinten tesz eleget az egymásra rímelés és a variációs forma szintézisének. A kompozíció vélhetően egyik legnagyobb erénye a témákat hordozó tematikus egységek-mikrostruktúrák folytonos megújulása. Ezek láncolata határozza meg aztán a zenei folyamat belső logikáját. Az egymáshoz fűződő mikrostruktúrák sokszorosán összefonódó, rejtett

II	22	III	34	I	38	IV	42
hosszú	F	közepesen hosszú	?F	rövid	G	hosszú	AISZ

4. ábra, *Constellations* – második formarész

A négy tematikus egység bemutatkozásához képest a második formaegység sorrendje 2–3–1 (tehát a három mikrostruktúra közül most a korábbi első lesz az utolsó). Ehhez csatlakozik még a *Quieto* variánsa. Ennél a lassú szakasznál az oboaművésznek technikailag még tovább nehezedik a dolga, mivel a korábbi multifon-akkordok mellett most már multifon-tremolókat és flageolet hangzást is létre kell hoznia. A nyitó és záró egység megközelítő időbeli kiterjedése itt is rímel egymásra – mindkettő hosszú (4. ábra). Ha mechanikusan gondolkozunk, a harmadik formaegység a 3–1–2 + *Quieto* sorrendet kívánna. Láng István azonban nem akart monoton, és főleg nem előre kiszámítható zenét komponálni. Többszörösen is „szétrobbantotta” a szerkezetet: a tematikus egységek 3–2–1 sorrendben követik egymást, ami pedig még mellbevágóbb, hogy a 2-es és az 1-es szakasz közé beékelődik a *Quieto* (5. ábra).

Egység	Próba- szám	Egység	Próba- szám	Egység	Próba- szám	Egység	Próba- szám
III	44	II	53	IV	58	I	59
rövid	F	közepesen hosszú	E	rövid	H	hosszú	DESZ

5. ábra, *Constellations* – harmadik formarész

Az előző, szabályos megfelelést mutató egység-hosszak is felbomlottak a lassú szakasz formabontó, „szabálytalan vándorlása” miatt. A kezdő egység rövid terjedelmére most egy hosszú szakasz válaszol és ez megbontja az eddigi szabályos időbeli rímélést is. Az imént vázolt formabontás – túl azon, hogy a variációs forma egy sajátos alakját eredményezte –, egyúttal lehetőséget adott a

szerzőnek egy szép csúcspont megkomponálására is, amit végül egy teljes egészében új zenei anyagot hozó *Coda* zár le (6. ábra). A befejezés tehát független az előzmények történéseitől és minden szempontból önálló életet él.

Egység	Próbaszám
Coda (Semplice)	83
Nyitóhang	Záróhang
<i>H</i>	<i>B</i>

6. ábra, *Constellations* – Coda

A *Constellations* ikertestvére a *Hegedűverseny* 2. tételének formája, mely mind szerkezetileg, mind a keletkezési idejét tekintve is rendkívül közel áll az imént elemzett kamaraműhöz. Ez a kompozíció nem a formabontással, hanem épp ellenkezőleg, szigorúan szabályos szerkezetével érdemel figyelmet. Olyan, mint egy matematikai bűvös négyzet, minden irányból nézve tökéletesen elrendezett. A tematikus egységek nevet is kaptak: így a Scherzo–Dialogo–Burlesco triásza alkotja az első nagy formaszakaszt (7. ábra),

Egység	Próba- szám	Egység	Próba- szám	Egység	Próba- szám
Scherzo I		Dialogo I	3	Burlesco I	9
közepesen hosszú	<i>GISZ</i>	hosszú	<i>FISZ</i>	rövid	<i>CISZ</i>

Egység	Próbaszám
Egloga I	
Terjedelem	Nyitóhang
hosszú	<i>A</i>

7. ábra, *Hegedűverseny*, 2. tétel – I. szakasz

majd a Burlesco–Scherzo–Dialogo sorozat következik (8. ábra),

Egység	Próba- szám	Egység	Próba- szám	Egység	Próba- szám
Burlesco II	33	Scherzo II	36	Dialogo II	39
hosszú	<i>E</i>	rövid	<i>F</i>	közepesen hosszú	<i>D</i>

Egység	Próbaszám
Egloga II	43
Terjedelem	Nyitóhang
rövid	<i>C</i>

8. ábra, Hegedűverseny, 2. tétel – II. szakasz

végül a Dialogo-Burlesco-Scherzo zár (9. ábra).

Egység	Próba- szám	Egység	Próba- szám	Egység	Próba- szám	
Dialogo III	63	Burlesco III	64	Scherzo III	67	
						Záróhang
rövid	<i>H</i>	közepesen hosszú	<i>AISZ</i>	hosszú	<i>ESZ</i>	<i>ASZ</i> (<i>GISZ</i>)

9. ábra, Hegedűverseny, 2. tétel – III. szakasz

A *Constellations*hoz hasonlóan minden nagy formaszakaszt itt is lassú részek, az Egloga I és az Egloga II választják el egymástól. További közös vonás, hogy meghatározott időtartamig szól egy-egy témaegység (tehát rövid, közepes és hosszú szakaszok váltakoznak), ami e darabban szintén egy szabályosan váltakozó sort ad ki. És még valami. A Hegedűverseny mindhárom tételében megegyezik a tonális iniciálé és a tonális finalis. Az 1. tétel *fisz-szel*

indul és fisz-szel záródik, a 2. gisz-szel kezdődik és a gisz-szel (egészen pontosan egy enharmonikus asz-szal) fejeződik be, míg a 3. tétel g-vel nyit és az utolsó hangja is g. Erre is van „rím” az életműben: hasonlóra Láng István *Laudate Hominem* (1968) című kantátájában bukkanhat a figyelmes elemző. A rímek, megfelelések sora tehát a belső, legkisebb egységektől egészen az egyes művek közötti nagy ívekig kimutatható.

A variációs forma iránt érzett bensőséges alkotói viszonyt mutatja, hogy az életmű két legfrissebb darabja is újabb változata a variációs formának. A bemutatásra váró *Close Connections* címet viselő zenekari darabról előzetesen annyi már tudható, hogy tételei valóban szoros kapcsolatban állnak egymással: a III. tétel a II. tételnek lesz a double-ja, a IV. tétel az elsőé, a VI. tétel pedig az ötödiké. A VII. tétel pedig minden tekintetben eltérő az előtte elhangzottaktól. Az első négy tétel gyors tempójú, az utolsó három pedig lassú (10. ábra).

<i>Close Connections</i> – zenekari mű (2012–13)						
I.	II.	III. (Double di II)	IV. (Double di I)	V.	VI. (Double di V)	VII. Epilogo
gyors tételek				lassú tételek		

10. ábra, A *Close Connections* szerkezete

A csak nemrég bemutatott szólónagybögős darab, a *Pezzo strepitoso* is variációs: a ritmikus repetícióval induló, nagyon gyors A anyagot egy tempóban kissé visszafogottabb A^{1var} variáns, majd még a szintén gyors, de a három közül a legmérsékeltebb tempójú A^{2var} követi. A mű zárószakaszában megszűnik a repetíció, és a *Constellations*hoz, valamint a *Close Connections* dramaturgiájához hasonlóan egy eddig nem hallott, új zenei anyagot hozó, lassú Epilogóval zárul az alkotás (11. ábra).

<i>Pezzo strepitoso</i> – szólónagybögőre (2013)			
A	A ^{1var}	A ^{2var}	Epilogo
gyors tételek			lassú tétel

11. ábra, A *Pezzo strepitoso* szerkezete

Jelen előadás témája tehát még korántsem lezárt, hanem napról-napra bővül. Az életművet tovább gyarapító, jövődöbeli alkotásokhoz Tanár Úrnak jó egészséget kívánok, magunknak pedig, hogy minél hamarabb hallhassuk ezek premierjét, és minél több változatát ismerhessük meg a rímeknek, a láncolatoknak és a mikrostrukturáknak Láng István következő kompozícióiban.